

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ З
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ»**

Виконала: здобувач вищої освіти
2 курсу, групи SoO1-M21z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Вітвіцька Надія Андріївна

Керівник:
Докучина Т.О., кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ У ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯ.....	7
1.1. Самооцінка як складова емоційно-ціннісного компоненту «Я- концепції».....	7
1.2. Розвиток самооцінки в онтогенезі.....	14
1.3. Специфіка розвитку самооцінки у дітей з інтелектуальними порушеннями.....	21
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	28
2.1. Методика дослідження самооцінки молодших школярів.....	28
2.2. Результати дослідження.....	36
2.3. Психолого-педагогічні умови формування самооцінки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	53
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72
ДОДАТКИ.....	78

ВСТУП

Актуальність теми. Гармонійний розвиток особистості дитини з інтелектуальними порушеннями значною мірою визначається формуванням адекватної самооцінки, що відбувається під впливом оцінок з боку найближчого оточення, у процесі діяльності дитини та оцінки її результатів. Самооцінка є регулятором поведінки та має значний вплив на навчальну діяльність, спілкування та взаємин з однолітками, розвиток здібностей та потенційних можливостей дітей. Тому проблема розвитку та формування адекватної самооцінки у дітей з інтелектуальними порушеннями є значущою для спеціальної психології та педагогіки.

Проблема формування самооцінки є достатньо широко дослідженою у загальній психології. Вивченню самооцінки як складової особистості присвячені наукові праці багатьох вчених, зокрема: Л. Божович, В. Джеймса, Є. Еріксона, С. Максименка, М. Неймарка, Л. Столяренка та ін. Значна кількість досліджень вчених у педагогіці також присвячена різним проблемам формування самооцінки учнів у процесі навчання та виховання, зокрема: впливу оцінювання на формування самооцінки дітей, взаємозв'язку самооцінки та академічної успішності, формуванню позитивної самооцінки у процесі навчання та ін. (Л. Гринькова, С. Дмитрієва, Є.Калюжна, О. Столярчук, М. Шевергіна, В. Штифурак та ін.).

Особливості психічного розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями проявляються у своєрідному розвитку її особистості, що є супутнім у структурі порушення. Різні аспекти розвитку самооцінки у дітей з інтелектуальними порушеннями, її взаємозв'язок із рівнем домагань та мотивацією досліджували: Г. Афузова, Л. Виготський, де Греєф, Т. Докучина, Г. Дульнев, Б. Зайгарник, М. Матвєєва, С. Рубінштей, В. Синьов та ін. Аналіз наукових праць вчених свідчить про значущість визначеної проблеми та необхідність подальших наукових розвідок.

Актуальність дослідження проблеми самооцінки у дітей з інтелектуальними порушеннями як складової їхньої особистості обумовила

вибір теми нашого «Особливості самооцінки дітей з інтелектуальними порушеннями»

Мета дослідження – розробити та обґрунтувати психолого-педагогічні умови формування адекватно позитивної самооцінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми розвитку самооцінки як компонента самосвідомості на основі вивчення загальної психологічної літератури.

2. Проаналізувати наукові дослідження особистості та самооцінки дітей з інтелектуальними порушеннями, особливостей її формування у процесі навчання та виховання.

3. Дослідити самооцінку учнів молодших класів з інтелектуальними порушеннями та типовим розвитком.

4. Розробити психолого-педагогічні умови формування адекватно позитивної самооцінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Об'єкт дослідження – навчально-виховний процес як середовище формування самооцінки учнів з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – психолого-педагогічні умови формування адекватно позитивної самооцінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури;

- *емпіричні:* констатувальний експеримент, бесіда для виявлення уявлень учнів про себе та самооцінку, спостереження, методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейн, методика «Сходинки» (В. Щур та С. Якобсон);

- *статистичні:* якісний та кількісний аналіз результатів дослідження, порівняння, систематизація та узагальнення.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що:

подальшого розвитку набули вчення про особистість та самооцінку дітей з інтелектуальними порушеннями;

досліджено самооцінку молодших школярів з інтелектуальними порушеннями та на основі порівняння результатів з нормо типовими показниками визначено особливості її формування;

апробовано психолого-педагогічні умови формування адекватно позитивної самооцінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Теоретичне значення роботи. Результати дослідження самооцінки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є доповненням до досліджень особистості цієї категорії дітей, особливостей її формування у процесі корекційної спрямованого навчання та виховання.

Практичне значення одержаних результатів полягає у дослідженні самооцінки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями та розробці психолого-педагогічних умов формування адекватно позитивної самооцінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Результати можуть використовуватись практичними (спеціальними) психологами та педагогами закладів загальної середньої освіти зі спеціальною та інклюзивною формами навчання. Також результати дипломного дослідження можуть використовуватись студентами при вивченні психології дитини з інтелектуальними порушеннями, корекційної психопедагогіки, у процесі проходження педагогічної і психологічної практики в закладах загальної середньої освіти зі спеціальною та інклюзивною формами навчання.

Дослідження самооцінки молодших школярів відбувалося на базі Тербовлянського навчально-реабілітаційного центру Тернопільської обласної ради та Тербовлянської ЗОШ I-II ступеня № 1. У дослідженні брали участь 23 учні 3-4-х класів з інтелектуальними порушеннями та 25 учнів 3-го класу з типовим розвитком.

Апробація результатів дослідження здійснювалась на науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2022 навчальному році. Результати дослідження самооцінки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями представлено у публікації у збірнику наукових праць студентів та магістрантів.

Дипломна робота магістра складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (52 найменування). Загальний обсяг дипломної роботи магістра 78 сторінок, з них – 71 сторінка основного тексту.

ВИСНОВКИ

Експериментальне дослідження самооцінки молодших школярів з інтелектуальним порушенням та психолого-педагогічних умов її формування дозволило зробити наступні висновки:

1. Самооцінка є складовою емоційно-ціннісного компоненту особистості, яка виражає ставлення та уявлення людини про себе, рівень її задоволення чи незадоволення собою. Самооцінка тісно пов'язана із рівнем домагань, який визначається складністю вбору діяльності для досягнення бажаної мети. Самооцінка може мати різні прояви, зокрема бути адекватною, тобто відповідати можливостям людини, або ж неадекватною: завищеною, коли можливості переоцінюються або ж занижено, коли людина значно недооцінює себе. Формування самооцінки відбувається під впливом соціального середовища та впливає званою мірою на успішність особистості, її діяльності, гармонійного розвитку.

Теоретичний аналіз проблеми розвитку самооцінки в учнів з інтелектуальними порушеннями засвідчив її нестійкість та прояви неадекватності. Особливості самооцінки визначаються віком, загальним інтелектуальним недорозвитком та соціальними чинниками. Значний вплив на формування самооцінки у цієї категорії дітей має оцінка оточуючих. Саме вона є визначальною для дітей з інтелектуальними порушеннями, які не проявляють достатньо самостійності та критичності в оцінці власної діяльності та себе як особистості.

2. Метою констатувального етапу дослідження було виявити особливості розвитку самооцінки учнів з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку. Для досягнення визначеної мети було розроблено методичку констатувального експерименту, яка передбачала визначення: рівня самооцінки (високий, середній, низький); адекватності самооцінки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; психологічних особливостей самооцінки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Було виокремлено та охарактеризовано структурні компоненти самооцінки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, зокрема: когнітивний, мотиваційно-ціннісний та діяльнісний.

Серед методів дослідження було обрано наступні: бесіда для виявлення уявлень учнів про себе та самооцінку; методика «Сходинки» (В. Щур та С. Якобсон); методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейн; спостереження. У дослідженні брали участь 23 учні 3-4-х класів з інтелектуальними порушеннями та 25 учнів 3-го класу з нормо типовим розвитком.

Проведене дослідження дозволило визначити рівень сформованості самооцінки молодших школярів у відповідності до виділених компонентів, а також її загальний рівень. Результати дослідження засвідчили, що в учнів з інтелектуальними порушеннями переважає завищений рівень самооцінки, який був визначений у 60,87% досліджуваних школярі. При цьому показники сформованості компонентів самооцінки відповідають у більшості низькому рівню, що свідчить про неадекватність прояву самооцінки в учнів з інтелектуальними порушеннями та її не реалістичності. Рівень домагань при цьому також є неадекватним, нереалістичним. Показники адекватної самооцінки учнів з інтелектуальними порушеннями становлять лише 30,43% досліджуваних (високої – 4,35%, середньої – 8,7% та низької – 17,38).

В учнів з типовим розвитком самооцінка у більшості є адекватною, переважає середній (40%) та низький (36) рівень її розвитку у досліджуваних дітей. Рівень домагань у більшості є також адекватним, проте інколи не достатньо реалістичним, заниженим. Завищена самооцінка в учнів з типовим розвитком була виявлена у 4% досліджуваних, занижена також у 4%.

Проведене дослідження засвідчило, що у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями самооцінка як емоційно-ціннісний компонент «Я-концепції» характеризується не адекватністю та недостатнім рівнем розвитку складових, що забезпечують її реалістичне та критичне становлення.

3. Метою формувального етапу експерименту була розробка та обґрунтування психолого-педагогічних умов формування адекватно позитивної самооцінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Основними психолого-педагогічними умовами формування адекватно позитивної самооцінки в учнів з інтелектуальними порушеннями молодших класів було визначено наступні: урахування самооцінки учнів з інтелектуальними порушеннями у навчально-виховній діяльності; використання у навчальній діяльності прийомів створення ситуації успіху; включення учнів у систематичний та послідовний процес взаємодії з аналізу та оцінки досягнень у навчальній діяльності; психологічна корекція неадекватної самооцінки в учнів з інтелектуальними порушеннями; спільний виховний вплив закладу освіти та сім'ї у формуванні адекватної самооцінки у дітей. На основі узагальнення визначених психолого-педагогічних умов формування адекватно позитивної самооцінки в учнів з інтелектуальними порушеннями молодших класів також було розроблено рекомендації для педагогів та батьків.

Отже, розроблені психолого-педагогічні умови формування адекватної самооцінки у молодших школярів з інтелектуальним порушеннями спрямовані на розвиток здатності до самоаналізу, самооцінювання та самосприйняття. Ефективність їх використання залежить передусім від злагодженої виховної роботи педагогів та батьків, їхніх узгоджених дій щодо виховання та розвитку особистості учнів з інтелектуальним порушеннями.

Проведене дослідження окреслює подальші напрями наукових розвідок. Перспективним напрямом дослідження буде вивчення динаміки формування самооцінки учнів з інтелектуальними порушеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусин Ю. Особливості становлення самооцінки молодших школярів за умов розвивального навчання. *Магістр*. Тернопіль : ТИПУ, 2008. Вип. 4. С. 9–11.
2. Афузова Г.В, Марченко К.В. Проблема формування самооцінки розумово відсталих дітей та підлітків. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 17. С. 313-315
3. Бабаян Ю.О., Тимченко Н.А. Особливості формування самооцінки молодшого школяра. *Психологічні науки*. 2012. Вип. 2. С. 25-30.
4. Барбуха В.В. Особливості самооцінки підлітків та її зв'язок зі стресостійкістю. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць. / за наук. ред. Ю.М. Карандишева, Т.В. Сенько ; заг. ред. Н.М. Токаревої. Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2017. Вип. 7. С. 57-60.
5. Берегова Н.П., Степанюк О.К., Кушнір І.М. Психологічні особливості самооцінки дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців : тези доп. VIII Всеукр. наук.-практ. конф.* (Хмельницький, 9-10 квіт. 2020 р.). Хмельницький : ХНУ, 2020. С. 30-34.
6. Бреславець Л. Корекційна програма зі зменшення агресії та підвищення рівня самооцінки : тренінг для підлітків. *Шкільному психологу. Усе для роботи*. 2012. №3. С. 35-39.
7. Варгата О.В., Міхеєва Л.В. Психологічні особливості формування самооцінки молодших школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 61. Т. 1. С. 70-74.
8. Видолоб Н.О. Проблема самооцінки особистості у контексті гуманістичної психології. *Молодий вчений*. 2016. № 9.1 (36.1). С. 21-25.
9. Вітюк О. Ю. Міжособистісна атракція як основа рівня самооцінки особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. №8. С. 55-60.

10. Власенко О. Значення логічних знань у формуванні адекватної самооцінки молодшого школяра. *Директор школи*. 2004. №39. С. 7.
11. Горбатих В.В. Самоставлення особистості як емоційний компонент самосвідомості. *Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. статей. Педагогічні науки* / гол. ред. Г.В. Локарева. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2010. №2 (13). С.48-52.
12. Гордєєва Ж.В. Особливості емоційно-ціннісного ставлення молодших школярів до близьких дорослих як показник тенденцій розвитку самооцінки. *Вісник педагогіки і психології*. URL: <https://www.psyh.kiev.ua/%B8>.
13. Гринько О. Самооцінка учнів – засіб пізнавальної самостійності. *Рідна школа*. 1998. №7–8. С. 58–60.
14. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: навч. посіб. Тернопіль: Економічна думка, 2004. 310 с.
15. Гусак А. Самооцінка молодшого школяра. *Психолог*. 2012. №11–12 . С. 38-41.
16. Дмитрієва С.М., Гуменюк Т.С. Розвиток самооцінки та рівня домагань старшокласників як умова підвищення їх конкурентоздатності. *Матеріали наук.-практ. конфер. «Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи»*. Житомир, 2005. С. 35–37.
17. Докучина Т.О. Створення ситуації успіху в навчально-виховній роботі з розумово відсталими дітьми молодшого шкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Кам'янець-Подільський, 2013. 214 с.
18. Дуткевич Т.В. Загальна психологія : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : ПП ЗволейкоД.Г., 2015. 432 с.
19. Дядюкіна Є.В. Самооцінка як міждисциплінарне поняття. *Науковий вісник Донбасу*. 2011. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2011_1_21
20. Дячук П.В. Формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності : монографія. Умань: П.П. Жовтий О.О., 2016. 210с.
21. Загальна психологія: навчальний посібник / О.Сергеєнкова, О. Столярчук, О. Коханова. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 296 с.

22. Калюжна Є.М., Шевергіна М.В. Вплив самооцінки особистості на її академічну успішність у молодшому шкільному віці. *Молодий вчений*. 2016. № 5. С. 559-563.

23. Клибанівська Т.М. Теоретичні аспекти дослідження самосвідомості особистості. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. 2019. Т. 1.С. 37-42.

24. Коляденко С. Самооцінка як фактор становлення особистості. Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації : *матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. 2021. Вип. 70. С. 199-201.

25. Коргун Л.М., Колосович Ю.Є. Українські народні традиції як засіб соціальної адаптації розумово відсталих дітей. *Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти*. 2011. Вип. 5. URL: <https://cutt.ly/VBgBnYv>

26. Кошинська Л.О., Гуріна З.В. Особливості розвитку самооцінки молодшого школяра. *Молодий вчений*. 2016. № 12. С. 226-229.

27. Криворучко Т.І. Особливості розуміння самооцінки в сучасній психологічній науці. *Медсестринство*. 2015. № 4. С. 18-22. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/6090-Текст%20статті-21609-1-10-20160425.pdf>

28. Кузнєцова Т.Г. До проблеми дослідження мотиваційної сфери учнів з інтелектуальними порушеннями. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 12. С. 190-195.

29. Кузнєцова Т.Г. До проблеми дослідження мотиваційної сфери учнів з інтелектуальними порушеннями. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 6. С. 190-195.

30. Матвєєва М.П. Особливості «Я-образу» розумово відсталих підлітків: автореферат дис. ... канд. психол. наук. Київ, 1994. 24 с.

31. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка : підручник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2015. 312 с.

32. Мусіяка Н.І. До проблеми оцінкових ставлень у вітчизняній психологічній думці. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ : Фенік, 2013. Т. XII. Психологія творчості. Вип.17. С. 233-241.

33. Мусіяка Н.І. Проблема самооцінки в теорії особистості В. Джеймса. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. Т. VII. Вип. 16. С. 121-125.

34. Олійник О.О. Вплив самооцінки на рівень домагань та інтелектуальний розвиток старших дошкільників. *Психологічний вісник*: зб. наук. праць. Ніжин: НДУ імені М. В. Гоголя, 2005. Вип. 2. С. 97-99.

35. Омельченко М.С. До проблеми попередження порушень поведінки учнів з вадами інтелекту. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2016. Вип. 32(2). С. 27-31.

36. Онуфрієва Л. Самооцінка як складова Я-концепції майбутніх фахівців соціономічних професій. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 22. С. 396–412.

37. Папітченко Л. Теоретичний аналіз проблеми значущості самооцінки в структурі гідності особистості. *Науковий часопис імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2020. Вип. 12 (57). С. 79-89.

38. Пенькова І. Самовдосконалення особистості і її самооцінка. *Психологічний часопис*. 2015. № 1. С. 74-78. URL: <https://cutt.ly/IBgB7kw>

39. Пирлик М.А. Структурно-динамічна модель самооцінки. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2013. Вип. 5. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/Vnadps_2013_5_44%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Vnadps_2013_5_44%20(1).pdf).

40. Попович І.С. Самооцінка як критерій соціально-психологічних очікувань. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка*. Київ, 2010. Т. XII, Ч. 3. С.326–333.

41. Рябець Є., Гаврилов О. Тенденції розвитку самооцінки дітей з інтелектуальною недостатністю на різних етапах шкільного навчання. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки: зб. наукових праць. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006. 2010. Вип. 15. С. 176-186.*
42. Савчин М.В., Василенко М.В. Вікова психологія: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2006. 360 с.
43. Свіденська Г.М. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості в період підліткової кризи : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Київ, 2008. 21 с.
44. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталого дитини : підручник. Київ : Знання, 2008. 359 с.
45. Спеціальна психологія. Тексти : навч. посіб. / за ред. М. П. Матвєєвої, С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 1999. Ч. I. 158 с.
46. Спеціальна психологія. Тексти : навчальний посібник / за ред. М.П. Матвєєвої, С.П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2001. Ч. II. 140 с.
47. Стадненко Н.М., Матвєєва М.П., Обухівська А.Г. Нариси з олігофренопсихології. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. 200 с.
48. Столярчук О.А. Вплив сім'ї на формування самооцінки дитини. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства» (13 грудня 2012 року).* 2012. С. 423-426.
49. Таран О.П. Фактори становлення самосвідомості дитини. *Збірник наук. праць Інституту психології і соціальної педагогіки КМПУ імені Б.Д. Грінченка.* Київ. 2010. Вип. 1. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1319/2/O_Taran_VPISP_IPSP.pdf.

50. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор.640 с.

51. Шевченко Ю. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями в сучасному освітньому просторі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2020. № 3. С. 36-46.

52. Штифурак В.С., Гринькова Л.М., Гринькова О.Ю. Психологічні умови формування адекватної самооцінки у молодших школярів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблем* : колективна монографія. 2018. Вип. 52. С. 125-128.